

השאיפה לחיי שיתוף וראשית הגשמתה בעלייה השנייה

דעות ועדויות

שמואל גרון

דרך החיים הקיבוצית זכתה לאחרונה להתעניינות גוברת שהניבה פירות רבי-ערך. אחד הנושאים העולים מפעם לפעם – במחקרים מיוחדים או כחלק מעבודות כוללות יותר – הוא היחס בין רעיון הקבוצה לבין מציאות החיים בארץ-ישראל בימי העלייה השנייה. יש המפנים את עיקר שימת-לכם אל התפתחותה של צורת החיים השיתופית מראשיתה ועד לשלבים השונים של התגבשותה כמערכת רעיונית וארגונית מוגדרת. ויש השואלים – מה היה מקומם של רעיונות היסוד השיתופיים בתקופת הכראשית ועד כמה השפיעו על מעשי-הראשונים.

השקפת המחקר כיום

כנקודת-מוצא לדיון בשאלה זו יוכל לשמש מאמרו של י' סלוצקי: 'מקומה של האידיאה המכוונת בהתהוות הקבוצה בארץ-ישראל'.¹ וכך כתב בפתח מאמרו:

בסיפור תולדותיה של תנועת העבודה הארצישראלית מקובלת ההנחה, כי הקבוצה בארץ ישראל קמה בשנות העלייה השניה ולא כתוצאה מאידיאולוגיה מכוונת, אלא בתוקף הצרכים ומציאות חייהם של העולים החדשים בימים ההם...²

ולהלן – 'בבואי לערער על דעה זו איני בא לקבוע מסמרות, אלא לעורר ספקות והרהורים, שיש בהם אולי לשנות השקפה זו או לרככה'.³ לביסוס קביעתו בדבר ההנחה המקובלת הכיא המחבר ציטוטים קצרים מאת ז' לנדסהוט, משה ברסלבסקי, צבי אבן-שושן, חיים דריין-דרבקין וישראל קולת. קריאה נוספת בכמה מן המקורות המצוטטים מעוררת ספק במוצקותה של הקביעה הזאת, ולפחות בחד-משמעותה, כשמדובר בכמה מן האישים האלה.

אמנם כתב מ' ברסלבסקי⁴ כי 'הארץ היתה למעין מעבדה לאחת האידיאות המרכזיות של התנועה הסוציאליסטית – לקומונה – לא בכוונה, מראש, אלא מהכרח המציאות'. אבל פסקה זו פותחת במלים: 'במידה ידועה אין הפרזה לאמור, שהארץ היתה...'⁵ אין אפוא למצוא כאן פסיקה

1 בדרך – כתבים לחקר תנועת הפועלים היהודית בהוצאת בית ברוך לין, ב (כסליו תשכ"ט), חוברת ג.

2 שם, עמ' 137.

3 שם.

4 מ' ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארץ ישראלית – קורות ומקורות, א, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 104-105.

5 שם.

החלטית. אמנם כתב ברסלבסקי כי 'הקבוצה הינה כולה פרי צמיחה עצמית, ארץ-ישראלית, פרי התנאים וההכרח',⁶ אך כמה שורות אחר-כך טען: 'תנאי התהוותו של מעמד הפועלים הם ששיוו חינוניות מיוחדת לאידיאות סוציאליסטיות וקרבון לממשות, למציאות';⁷ היינו — היו אידיאות סוציאליסטיות, והתנאים אך קירכו אותן אל המציאות. ועוד מוצאים אנו במקום אחר: 'לא מתוך אידיאולוגיה מראש נעשו הדברים. רק אחר-כך, מתוך המעשה והניסיון, נוצרה האידיאולוגיה השיתופית';⁸ אבל שורות אחדות אחר-כך: 'הגורמים הסובייטיים והאובייקטיביים הכשירו בצירופם את קליטת האידיאה השיתופית בציבור הפועלים ועשאוה כרבות הימים לתופעת קבע'.⁹ הוכחות אחרות למשמעות המורכבת של הבעת דעתו של ברסלבסקי בעניין זה אפשר למצוא בספרו הראשון,¹⁰ בו דיבר בסמיכות מקום על הקבוצה, 'כגידול מקורי, פרי ההכרח הארץ-ישראלי ויליד המאוויים לשינוי ערכים'; ובמקום אחר היה עניינו ב'גורמים הסובייטיים והאובייקטיביים' וב'מאוויים לחיי ערך ולרקמת חיים חדשה',¹¹ שהיו בין הגורמים ש'הזינו את הווייתה' של הקבוצה. מספרו של צבי אבן-שושן¹² ציטט סלוצקי כדלקמן: 'הקבוצה בארץ לא נוצרה מתוך תיאוריה חברתית מסוימת, הולידו אותה הצרכים הממשיים של ציבור העובדים';¹³ אבל באותו מקום¹⁴ נאמר גם:

הקבוצה נולדה וצמחה על רקע צרכי העבודה העברית, אך היא ינקה, ביודעים ובלא יודעים, ממקור שני — החזון הסוציאליסטי ורצון ההגשמה הסוציאליסטית.

ולהלן דיבר על אמונתם של בוני הקבוצה, 'כי הם בונים תאי חיים סוציאליסטיים'; ועל אף ההימנעות משימוש בטרמינולוגיה סוציאליסטית — 'האמונה, כי בקבוצה גלומים יסודות המהפכה היהודית והאנושית היתה נר לרגלי כולם'.¹⁵

אמנם נראה כי יש עימות חריף יותר בין גישתו של סלוצקי לדעתו של 'קולת, במחקרו 'אידיאולוגיה ומציאות כתנועת העבודה הישראלית'. וכך מצוטט במאמרו של סלוצקי:

הקבוצות למיניהן לא צמחו מתוך רעיון של חיים שיתופיים ובחלקן הגדול הן לא ביקשו לחיות חיים כאלה מתוך עיקרון, אלא לצורך כיבוש העבודה ואפשרות להתקיים בה.¹⁶

ואפשר למצוא בעבודה זו מובאות חריפות אף יותר, כגון —

את הנסיון של קבוצות מספר בא"י ניסו להציג עד מהרה כ'סוציאליזם'. רק שכלו החריף והכן של בורוכוב הראה עד כמה מפוקפקת יומרה זאת.¹⁷

ועל דגניה, אם הקבוצות, הוא כתב:

דגניה החלה רק לאט ובמאוחר לקבל משמעות אידיאולוגית. במידה שקיבלה משמעות כזאת, היה זה בתחילה יותר כמקום 'עבודה עצמית' ולא כקבוצה שיתופית.¹⁸

6	שם	7	שם.	8	שם, עמ' 105.	9	שם.
10	מ' ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארץ-ישראלית — ציונים ומקורות, תל-אביב תש"ב, עמ' לט-מ.						
11	שם, עמ' קיז-קיט.	12	צ' אבן-שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל, א, תל-אביב תשט"ו.				
13	שם, עמ' 235.	14	שם.	15	שם.		
16	'קולת, אידיאולוגיה ומציאות כתנועת העבודה בארץ ישראל, 1905-1919, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ד, עמ' 208.						
17	שם, עמ' 191-192.	18	שם, עמ' 206-208.				

השאיפה לחיי שיתוף וראשית הגשמתה בעלייה השנייה

תכלית מאמרו של סלוצקי היתה להפנות את שימת-הלב אל מקורות שונים שיש בהם – לדעתו – כדי להוכיח כי היו גם יסודות אידיאיים למעשיהם של ראשוני הקבוצה. נראה שקולת לא שוכנע על-ידי טיעונו, ובמכתב למערכת של 'בדרך' הביא ראיות המוכיחות לדעתו את צדקת גישתו היסודית.

וזו דעתו על מקימי 'הקבוצה'. הם – 'לא רק שלא ראו בכך מלכתחילה בקבוצה דרך לשיפור החיים האנושיים, אלא שלא ראו בה גם דרך לפתרון הכעיות הציבוריות הגדולות'.¹⁹ גישה זו אל תפקידה של הקבוצה כמתכוננת ליצור חיי חברה חדשים לא השתנתה גם בשנים שלאחר ייסודה:

הכושר לנהל משק ללא השגחה ופיקוח נראה לעתים קרובות משמעותי יותר מצורת חיי השיתוף, שלא היתה מעוצבת לא רק מבחינת מבנה הקבוצה, אלא גם מבחינת יעודה החברתי.²⁰

הוא לא שלל את היותם של אישים שראו את השיתוף הכלכלי ואת ביטול האינטרס האישי-החומרי הנפרד כסגולה יחודית, אבל – 'אין לומר, כי מטעמים אלה של עדיפות אמיתית ואנושית כשלעצמה נוצרו הקבוצות'.²¹ ועוד טען שגם אם אין לומר שלא קדמו לקבוצה רעיונות על חיים שיתופיים, הרי –

קשה להראות כאן על השפעה ישירה, ואי אפשר להוכיח, כי מקימי הקבוצה ראו מלכתחילה בחייהם מעין חיים חברתיים למופת – ולשם כך הקימו את הקבוצות.²²

עדויות בני-התקופה

הדעה השוללת את חשיבותו של היסוד האידיאי או ממעיטה בה מקובלת אפוא על חוקרים ומעיינים. היא אף מופיעה כמובן מאליו בספרים ובמאמרים המסתמכים על מחקרים קודמים להם. מדבריהם של אישים בתנועת-העבודה, פעילים מרכזיים בתנועה הקיבוצית ובתנועה החלוצית, אפשר – גם לכאורה – למצוא חיזוק לגישה זו. כמעט בכל מקום בו מובעות הדעות אנו מוצאים את הניגוד, בנוסח לא-אלא, כגון:

לא אידיאולוגיה מכוונת אלא פרי התנאים וההכרח.

לא אידיאולוגיה מכוונת, פרי מחשבה סוציאליסטית, אידיאולוגיה מראש, אידיאולוגיה למפרע, תיאוריה חברתית, תיאוריות, פרוגרמה, הכוונה מראש, רעיון של חיים שיתופיים, דרך לשיפור החיים האנושיים, דרך לפתרון בעיות ציבוריות, הלכה פסוקה, מתוך הבנה אובייקטיבית, מן החוץ, מטולסטוי, כיתות דתיות או חברתיות –

19 'למקומה של האידיאה בהתהוות הקבוצה בארץ', בדרך, ב (אלול תשכ"ט), תוכרת ד, עמ' 163.

20 שם.

21 שם.

22 שם, עמ' 162-163.

אלא מציאות חיים, תנאים, הכרח, הכרת המציאות, הגורמים האובייקטיביים, צרכים, צורכי חיים, צרכים ממשיים של הציבור, צמיחה עצמית ארץ-ישראלית, יצירה מקורית ארץ-ישראלית, פרי הארץ ממש, הרעיון הציוני, 'כיבוש העבודה'.

מה הן האסמכתות למסקנה זו או אחרת?

מעטות התעודות מאותן שנים שיש בהן כדי להועיל לעניין זה. ספק אם אפשר להשכיל מפרטיכלים של ועידות או של מועצות מפלגתיות ואפילו של האסיפות והוועידות של ההסתדרויות החקלאיות. אנשי המפלגות לא נטו חסד תחילה לרעיון ההתיישבות בכללו והדיון בקבוצות ככל שנתקיים בכינוסים כאלה נועד להבטחת זכויותיהם של השכירים וכיוצא בהם. גם בתקופות מאוחרות יותר היו אנשי הקבוצות והקיבוצים צריכים לעמוד בעימות כדי להוכיח את מידת היעילות והתכליתיות של צורת המשק הקיבוצי לעומת ההתיישבות האינדיבידואלית או הפרטית, ולהסביר מדוע המשק הקיבוצי משרת יותר את האינטרס של מעמד הפועלים העברי בארץ-ישראל ואת מטרותיו. הרצון לחיי שיתוף לא היה גורם בדיונים האלה. ההתכתביות של הקבוצות הראשונות עם המוסדות והמיישבים, שנחשבו פורמאלית (ובמידה רבה לא רק פורמאלית) לבעלים של המשקים — נסכו על עניינים משקיים בלבד — השקעות, קניות ומכירות, תכניות משקיות וכדומה.

ואשר לפרטיכלים של דיונים פנימיים בקבוצות — מסיבות שונות לא נשתמרו בידינו תעודות רבות מן השנים הראשונות. סביר להניח שחלק מהן הושמד או אבד בימי מלחמת-העולם הראשונה; אבל מן השרידים ומפרטי דיונים מאוחרים יותר אפשר ללמוד כי בדרך הטבע לא נדונו באסיפות ענייני אידיאולוגיה ופרוגראמה מובהקים — גם אם נקבעו כמה הלכות למעשה.

ממילא יש להסתמך בעיקר על דבריהם של אנשי הקבוצות הראשונות, שנאמרו או נכתבו כעבור שנים — מעטות או רבות. כמה מן המובאות בשמם באות לכאורה לאשר את החיזה שמיסוד הקבוצה לא ראו בה דרך 'לשיפור החיים האנושיים' או התכוונו להקימה מטעמים של עדיפות אנושית וחברתית.

האומנם? האם היעדר פרוגראמה, תכנית מפורטת, מצע אידיאולוגי מנוסח מוכיח כי האנשים לא שאפו — בצד הרצון להגשים ציונות על-ידי כיבוש עבודה — גם לקיים חיי חברה מתוקנים יותר; ושאיפה זו כשלעצמה — ולא רק בהכרח — פעלה בלבם וכוונה את מעשיהם?

ראשוני הקומונה הרומנאית

תנחום איש דגניה סיפר על ארבעת הצעירים, בני רומני, שהחליטו לעלות —

ולא זו בלבד אלא שקיננה בנו החלטה לחיות בא"י כקומונה... באניה הצטרפו אלינו עוד כמה חברים ועלינו ליפו כקומונה. לא נשתהינו שם. למחרת היום כבר היינו בפתח-תקוה, ושמנו 'הקומונה הרומנאית' הלך לפנינו.²³

ובדומה לכך במקום אחר:²⁴

23 'מאגודה ציונית לקבוצה', ניב הקבוצה, ז (אייר תש"ח), חוברת ב (26).

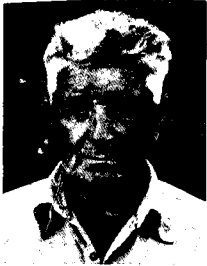
24 'מאז ועד עתה', ספר תנחום, דגניה א' תשכ"ט, עמ' 40.

השאיפה לחיי שיתוף וראשית הגשמתה בעלייה השנייה

אך בטרם אספר על ראשית התיישבותנו הקבועה כגוף מלוכד כאום-ג'וני אפליג במקצת ואספר על ראשית התהוות הקומונה, כי על כן קדמו הקומונה וחיי השיתוף להתיישבות. עוד באניה, שהפלגנו בה ארצה נרקם חלום הקומונה, ובהגיענו ארצה, קבוצה קטנה של יוצאי רומני, אשר באוקראינה, ועבדנו כפועלים כודדים כפתח-תקוה, חיינו חיי קומונה. בחיים אלה המשכנו גם כחוות הקה"ק [הקרן-הקיימת] בכנרת, בהנהלתו של האגרונום ברמן.

סיפור זה חוזר בזכרונותיו של יוסף אלקנה (אלקין):

... והנה הפתיע אותנו בהצעתו המיוחדת כמינה: נחיה חיי קומונה, כתנאים שווים נעשה דרכנו לארץ ואף שם נמשיך בצורת חיים זאת. קיבלנו על עצמנו! וכך חיינו חיי שיתוף באניה בדרך לארץ, כפתח-תקוה, בכנרת, בחדרה ובאום-ג'וני — היא דגניה.²⁵

תנחום תנפילוב,
תרמ"ח-תשכ"ח

דבר זה מתאשר גם מזכרונותיו של ישראל בלוך²⁶ — החבר השלישי, שהתמיד בקומונה עד להיותה קבוצה.

מכאן שראשוני הקומונה הרומנאית החליטו קודם עלותם על כוונתם לחיות חיי קומונה. אמנם, מן המובאות האלה עדיין אין אנו למדים מה היו ההנעות לבחירת דרך חיים זו. לא פעם ביקש תנחום לענות על שאלה זו ועל שאלות כלליות יותר — מה היו הגורמים שהשפיעו על ראשית דרכם של צעירים מן העלייה השנייה אל הקבוצה. בעניין זה כתב: 'לא מפי טולסטוי ולא מפי כיתות דתיות או חברתיות אחרות למדנו את תורת הקבוצה. על כל פנים ראשי אני להעיד עדות זו על עצמי'.²⁷ ועוד לפני-כן:

נדמה לי, כי ביסודו של דבר היתה הקבוצה שלנו מקורית בצורתה ובתוכנה, וקשה למצוא לה יוצר ראשון או מקור אחר. לא יתכן לומר, כי היה הוגה ראשון, שהוליד את רעיון הקבוצה, ואחריו באו תלמידים שהגשימוהו.²⁸

מה הניע אותו ואת חבריו לבחור אפוא בדרך הקומונה וללכת בה? —

הרעיון הציוני וביחוד הרצון להגשימו, הוא שעורר אותנו לעלות ארצה, לעבוד, לכבוש את העבודה וליצור חיים חדשים על אדמת הלאום. הגשמתם של הדברים הפשוטים האלה לא היתה אפשרית בלי כוחות משותפים.²⁹

ובמקום אחר באותו מאמר:

לדעתי נכון לומר, שאוירא דא"י יצרה את הקבוצה. היא ריחפה כחלל החיים של הימים. היה איזה כורח היסטורי בה. קודם כל היתה כורח היסטורי בשביל להגשים את כיבוש העבודה, בשביל הכשרת האדם היהודי להיותו עובד אדמה...

25 'חברי הטוב', שם, עמ' 25.

26 'עולי רומני', ספר העלייה השנייה, בעריכת ברכה חבס, תל-אביב תש"ז, עמ' 155.

27 'מהו המקור', ספר תנחום (לעיל, הערה 24), עמ' 55. 28 שם, עמ' 54. 29 שם, עמ' 55.

היה רצון עז להוכיח, כי גם אנו יכולים לעבוד ולנהל משק ולהיות אחראים ולא רק ערבים ומשגיחים ואדמיניסטרטורים. כל זה העלה את צורת הקבוצה כמו מאליו.³⁰

ובדברו על המצב במושבות –

... אני ראיתי אז את הפרט הכודר שסבל בעבודתו, או שראיתי את המשגיח הכלתי סימפטי או את האיכר הפרדסן המתנכר והמזלזל בכל הקדוש לנו. ככל המושבות פגשתי אותם. ובלי ספק עוררו רשמים אלה התהוותם של רעיונות משותפים בארץ, שהתחילו מעט-מעט לקרום עור ובשר.

הקומונה שיצרנו בראשונה, שום תאוריות לא היו מונחות ביסודה, אלא צרכי חיים ממש ודרישות פרימיטיביות, אך מתוך החיים בקומונה נוצרה גישה משותפת לעבודה, למשק, לשאלות ולחזיונות השונים...³¹

במקומות אחרים ייחס תנחום את החלום על חיי שיתוף לכנרת ולאום-ג'וני. בדברו על 'הגל' באום-ג'וני³² אמר על הצעירים שבאו מן הגולה:

כאן הוא המקום שבו התחילו חלומותיהם להתגשם, שאיפותיהם הופכים למציאות, כאן ראו בעין מהו כוחו של הפרט ומהו הכוח הקיבוצי, 'היחד'... וכאן במקום זה החלו לרקום חלום, שפישרו אף לא שיערו. העבודה המשותפת, הליכוד החברתי, השאיפה 'במו ידי' ללא ניצול הזולת הביאה איתה את הכוח המאורגן והמלוכד ככנין הארץ וככנין החברה – את הקבוצה...

ובצורה קונקרטית יותר הוא סיפר:

... והנה פעם אחת בשנת 1909 ישבנו על הגורן אחרי עמל העונה בקציר ובגורן ונתפתחה שיחה על עתידנו ובאותה שיחה צץ לראשונה הרעיון על משק עצמי, חיי חברה עצמאיים והשם 'קבוצה' נשמע לראשונה בחלל העולם. יוסף בוסל ז"ל היה הראשון ל'העז' ופרש לפנינו יריעה שלמה של חיינו בעתיד.

הישיבה הזאת על הגורן בכנרת הייתה קובעת גורל. החלטנו: אנו נקים משק עצמי, שיתופי, על אחריותנו בלי מנהלים...³³

ולאחר שאנשי הקומונה החליטו לצאת את כנרת אמר יוסף בוסל – לפי עדותו של תנחום:

העיקר בשבילנו – להתכונן לעבודה ולחיים משותפים בעתיד – השנה הזאת צריכה להיות שנת לימוד וניסיון בחיינו הפנימיים...

עוד בימים ההם גילה יוסף מחשבה מבוגרת. אז כבר דיבר על עבודה עצמית ועל חיי הקבוצה...³⁴

30 שם, עמ' 54. 31 שם, עמ' 54-55.

32 'על הגל', שם, עמ' 90-91.

33 'מאז ועד עתה', שם, עמ' 87.

34 'עם בוסל', הפועל הצעיר, טו (ד' באב תרפ"ג), גליון 36-37; וכן: ספר בוסל, בעריכת ש' וורם, תל-אביב 1960, עמ' 259; ספר תנחום (לעיל, הערה 24), עמ' 117.

אגודת 'החיה' ברומני. במרכז – ישראל בלוך

עד כאן מובאות העשויות להיות נקודות להתוויית הקו של העלייה המעשית מן הקומונה הזעירה המתחילה שבאונייה ועד להחלטה המפורשת להמשיך בחיי שיתוף לקיים משק עצמי שיתופי על יסודות חברתיים של קומונה. המעשיות הזאת באה להגשים 'חלום'.

באחד מפרקי זכרונותיו³⁵ הסתייג תנחום מן ההנחה שהיו הלכות פסוקות, מחשבות מוגדרות: 'אמנם – פרשו וכנו הלכות שונות, אבל על פי רוב כמוח קר; המתחילים הרגישו יותר ממה שחשבו... [ההדגשה שלי – ש"ג]. אבל מיד לאחר-מכן הוא תיאר כיצד אפשר היה ללכת אחרי המחרשה בתלם הארוך ודווקא לחשוב – 'על ציונות, על עליה, על קבוצה, על הישוב, על הגולה, על סוציאליזם...'³⁶

משהגענו לסוגיה זו של מחשבות על סוציאליזם, עולה פתאום בדברי תנחום רמז על בחירה בשיתוף כדרך להגשמה אמיתית של סוציאליזם עוד בימי העלייה השנייה:

תמיד הייתי מהרהר: וכי מה מחייב בעצם את הסוציאליסט? דבר היות האדם סוציאליסט, אמרתי בלבי, מחייב אותו להיות שונה בחור פרט ולשאוף לשנות את החברה. ואכן התחילו עוד בראשית העלייה השנייה נסיונות לחיות בקומונה, היו נסיונות ליצור קולקטיב, להגיע לעבודה עצמית מבלי לנצל את הזולת, לעזרה הדדית עד כמה שאפשר...

35 'ימים ראשונים', ניב הקבוצה, ד (תשט"ו), חוברת א (13), עמ' 8.

36 שם.

אלו היו הפעולות הראשונות של הפועל בארץ, אשר היה חדור הכרה, כי זה מקרב אותו יותר לשינוי בחברה מאשר סתם ויכוחים...³⁷

ומכאן אך דרך קצרה אל העבר הלא רחוק אז, אל הגורמים שפעלו בלבו ובמחשבתו של תנחום ושל צעירים אחרים בהיותם בגולה.

כאותה רשימה שבה דיבר על המקורות הרעיוניים מהם שאבו ראשוני הקבוצה ובה הדגיש את הגורם הראשון – השאיפה להגשמה ציונית על-ידי עלייה לארץ, לעבודת אדמה – הוא הזכיר 'עוד גורם אחד הנעוץ בגולה', הסלידה מאי-השוויון הכלכלי והחברתי –

והרצון להיפטר מחיים אלה הפעים אותנו מאד. גם אי השיוויון כמעלת החברה חרט את רישומו בנו. מעמדם של העשירים ובניהם בחברה ושפלי-שיבתם של מעוטי הרכוש עורר בנו את השאיפה לחיים חברתיים אחרים, יפים וצודקים יותר.

כל אלה נתנו אותותיהם בנו, ברעיון הקבוצה ובמעשיהם של ראשוני הקבוצה.³⁸

ולהלן, בצורה מפורשת יותר, עמד על הפירוש שהיה מקובל בקרב אנשי ס"ר, כי הסוציאליזם פירושו 'הלאמת הקרקע' –

אולם היה חלק הנוער היהודי, שחשב גם הוא על הלאמת הקרקע, אלא שראה את חזונו בארץ ישראל, במולדתו. החלום על מולדת היה משולב אז בחלום על שינוי גמור של צורות החיים האישיים והחברתיים, על עבודת אדמה, על שפת עברית ותרבות עברית וכו'.³⁹

ועתה – דומה שהמעגל הולך ונסגר. שכנו עם תנחום ועם חבריו אל נקודת-המוצא, אל סף עלייתם לארץ ואל שאיפותיהם.

על הקומונה של יוצאי רומני שהתלכדה באונייה אמר ישראל בלוך: 'הכרזנו על יסוד קומונה – ודאי עשינו זאת בהשפעת הסעיף על קולקטיביזם שבפרוגרמה של "התחיה"⁴⁰ ועל הפרוגרמה הזאת סיפר בלוך:

היתה ציונית ביסודה, היא שללה את הסוציאליזם בגולה מתוך נימוק, שהעם העברי אינו נורמלי ואין בו מעמדות, ומלחמת מעמדות רק הורסת את קיומו הכלכלי. בארץ ישראל צריך לבנות הכל מחדש על יסודות קולקטיביים.⁴¹

על השפעת סעיף השיתוף שבמצע 'התחיה' אנו קוראים גם בפרק-זכרונותיה של חיותה בוסל: 'עוד בהיותנו בגולה קלטה אזנינו את מילת הקסם קואופרציה (במצע לארגון הציונים הצעירים "התחיה"

37 'מחשבות במכלאה', ספר תנחום (לעיל, הערה 24), עמ' 96.

38 'מהו המקור', ספר תנחום, שם, עמ' 53.

39 שם.

40 'עולי רומני', ספר העלייה השנייה (לעיל, הערה 26), עמ' 155.

41 שם, עמ' 153.

החוושה באום-ג'וני, ששימשה משרד לקבוצה

היה סעיף כזה)...⁴² המדובר ב'התחייה', שמרכזה היה בפניסק (ולא 'התחייה' הווארשאית). היתה זו תנועה שהתלכדה מאגודות של צעירים ציונים מרחבי הקיסרות הרוסית (ועד לליטא הגיעו); ולאחר ועידתה הארצית ביוני 1906 לא האריכה ימים. אף-על-פי-כן מן הראוי לבחון את אחד מסעיפיו של המצע שהתקבל בוועידה זו, לפי שממנו אפשר ללמוד על הלכידות מסוימים:

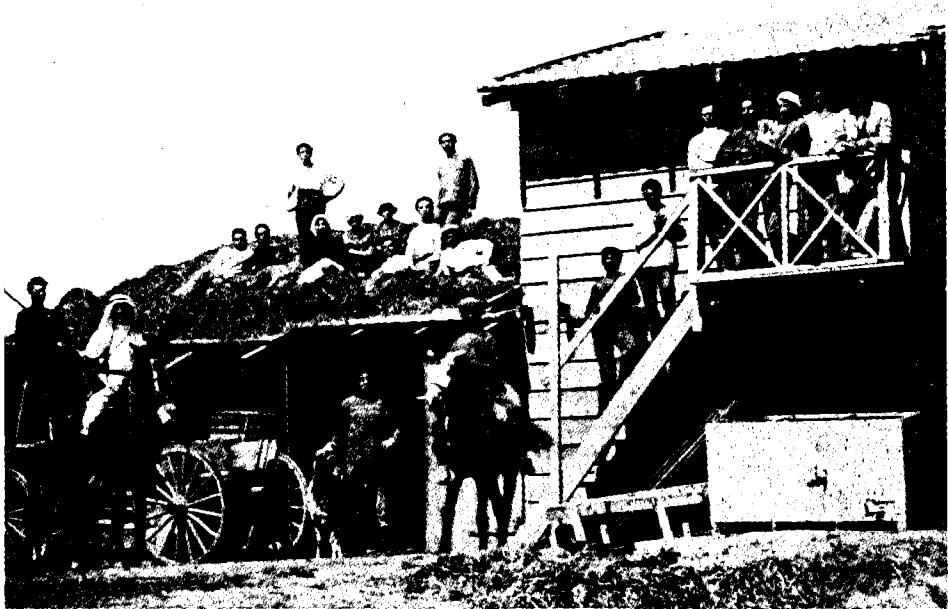
תביעותינו החברתיות בציונות

ב. קולקטיביזם. התיישבות נרחבת של יהודים בארץ-ישראל, שתנוהל על-ידי ההסתדרות הציונית הכללית, חייבת לקום על עקרונות קולקטיביים (קומוניסטיים). כיום עדיין חסר בארצנו כל מבנה חברתי-משקי. אף אין עדיין ביד עמנו רכוש לאומי הנתון ביד חלק מסויים מן היישוב, כפי שמצוי בכל העמים הנורמליים. משום כך אנו קובעים, כי בבואנו להקים התיישבות יהודית בארץ-ישראל על יסודות התורה הסוציאליסטית לא ניתקל בדרכנו במקשים ובמכשולים, שנתקלות בהם המפלגות הסוציאל-דמוקרטיות שבכל מדינות-התרבות.

מתוך מגמה זו עלינו לקיים תעמולה מתוכננת ונמרצת למען העיקרון הקומוניסטי בתוך ההסתדרות הציונית, ועלינו למשוך לצידנו את הרוב שבהסתדרות, כדי שיפעל עמנו שכם אחד להשגת מירב התביעות הסוציאליסטיות כמולדתנו ההיסטורית.⁴³

⁴² 'כאז כן עתה', ניב הקבוצה, ד (תש"ו), חוברת א (13), עמ' 10.

⁴³ *Chronika Ewreiskoy Žizni*, X (1906), p. 13; מצוטט גם בספרו של: ש' איזנשטט, פרקים בתולדות תנועת הפועלים היהודית, ב, תל-אביב [תש"ד?], עמ' 108 (בחרגום המונח 'קולקטיביים' שבמקור הרוסי במלה 'שיתופיים').

הצריף הראשון באום-ג'וני, 1912. על המעקה והמדרגות (מימין לשמאל): מיכאל ארליך, גרשון זורקובסקי, שמואל דיין, יוסף בוסל, ישראל בלוך, גרבר; על הגג: ירוחם קליבנוב, יוסף אלקנה, רחל ינאית, סלוצקי, שרה לייקין, מרים ברץ, יוסף ברץ, תנחום תנפילוב, חיים צדיקוב; למטה: זמנסקי, יצחק בן-יעקב, א' אוסטורובסקי

נשים אל לב שעל אף הסתייגותה של 'התחייה' מפעילות סוציאליסטית בגולה, הדגיש סעיף זה דווקא את היתרון של המפעל הציוני כרקע נוח להגשמת הסוציאליזם, שלא כקשיים העלולים לעמוד לפני סוציאלי-דימוקראטים באירופה.⁴⁴

יוסף ברץ, אף הוא מאנשי היסוד של דגניה, הצטרף אל ה'קומונה' בהיותו בחדרה, ובקטע הזכרונות על הימים הראשונים אנו מוצאים ביטוי למשמעות המורכבת של ההנעה להיווצרות הקבוצה:

לרעיון הזה לא באנו על-ידי הכרה והבחנה אוביקטיבית. פעלה כאן יותר ההרגשה הטבעית: 'מה ההבדל ביני לחברי, ולמה זה חשוב מיוחד לי ולו?' השאיפה העיקרית היתה עמידה ברשות עצמנו — יצירה עצמית.⁴⁵

יוסף ברץ

44 מכחינה זו ראוי להשוות את מצעה של 'התחייה' שברוסיה אל הפרוגרמה ותכנית-הפעולה של הסתדרות 'החלוץ' באמריקה, עליה סיפר בזכרונותיו אליעזר יפה. המדובר בארגון שנוסד בקיץ תרס"ה (1905) בניו-יורק במשרדה של 'התחייה', ארגון ציוני שנוסד בניו-יורק — לדברי יפה — בשנת תרס"ד, ורוב חבריו מקרב יוצאי רוסיה: '... מתוך שימת-לב שבארצנו אינה קיימת עדיין סטרקטורה סוציאלית כלכלית קבועה, וכמורכב, שעמנו אינו שולט על כל רכוש לאומי המרוכז בחלקו הקפיטליסטי, כנהוג אצל כל העמים הנורמליים, — הגנו בטוחים, שאת פעולת התישבותנו בא"י נוכל לנהל בלי קשיים על בסיס קולקטיביסטי, ולכן החלטנו לנהל תעמולה שיטתית בתוך ההסתדרות הציונית לטובת היסוד הזה ולהוכיח את צדקתו לכל חברינו לפעולה, על-מנת שכל פעולת התישבותנו בא"י, הן זאת אשר תתנהל ע"י המוסדות הציוניים הרשמיים והן זו אשר תתנהל על-ידי קבוצות פרטיות או כוודים, תהיה מכוססת, במידה האפשרית, על יסודות הקולקטיביזם (קומוניזם)'. "האיכר הצעיר" באמריקה, ספר העליה השנייה (לעיל, הערה 26), עמ' 157.

45 בחתימת 'אחד מהקומונה', הפועל הצעיר, יג (אב תר"ף), גליון 38-39, עמ' 5-6 (וראה גם שתי השנים הראשונות: ספר בוסל, לעיל, הערה 34, עמ' 254).

הקומונה החדרתית. יושבים (מימין לשמאל): צבי יהודה, יוסף אלקין, יוסף בוסל, ישראל בלוך, מרים ברץ; עומדים חיים צדיקוב, שרה מלביץ, תנזום תנפילוב, יוסף ברץ

זהו ההסבר, אבל קדמו לכך השורות הבאות:

... דיברנו הרבה על 'קומונה'. במשך תקופה ידועה היה זה הרעיון המרכזי: חיי קומונה, לא רק ליחידי סגולה, אלא בתור שיטה סוציאלית קבועה לכל הפחות להמון החלוצים העולים לארץ ישראל.⁴⁶

וכאשר באה אליהם הפנייה 'לקבל את אום-ג'וני', לא מיהרו להחליט, כבודעם את הקשיים העלולים לעמוד לפנייהם: 'המניע העיקרי לקבלת אום ג'וני הייתה השאיפה לעבודה עצמית, מתוך אחריות עצמית, בלי מרות ופיקוח מצד גורם חיצוני'.⁴⁷ השיתוף היה צריך להיות הכוח שיעמוד להם מול המכשולים אבל בעת ובעונה אחת —

בחיים המשותפים ראינו את הדרך ליצירת מסכת חיים חברתיים צודקים. אף רצינו לראות בקבוצה את המשפחה.

יחסי החברים שהתפתחו בקבוצה כמשך שנת עבודתנו כחדרה הם שיצרו את רקמת החיים האלה ואת תוכנם: שיויון, עזרת גומלין, סכלנות וחופש.⁴⁸

ההסתייגות מן הדוקטרינאריות הופיעה גם בדברי ברץ:

הקומונה, כשהיא לעצמה לא הייתה דוקטרינה, מעין הלכה פסוקה, שאין לערער אחריה. היא לא באה אלינו מן החוץ, מעמים אחרים, או מארצות נכריות, אף לא קראנו עליה ולא הגינו בה בספרים...⁴⁹

46 שם. 47 'בשחר הקבוצה', דגניות — משדה חיים וספרות, בעריכת ל' בן-אמיני, תל-אביב תשי"ח, עמ' 152-153. 48 שם. 49 שם, עמ' 153.

לפי סיפורו של ברץ התכוונו אנשי דגניה בראש-דוראשונה ליצור רקמת חיים לעצמם. אבל אין לומר שראוה כדרך הטובה או המחאימה להם לכדם:

החשש, שמא לא תתאים צורת חיים זו 'להמון העם הנרחב' לא הטריד אותנו; ידענו כי הדרך אל העם ארוכה מאד. אנחנו בשביל הצר — אף כי רחוק הוא. אמרנו, ניצור לנו תחילה תאים-תאים לחיי חברה צודקת, ואלה ישמשו כרבות הימים דוגמא לאחרים.⁵⁰

רכשם שהוא נזהר מלקשור את רעיון הקבוצה לרעיון 'מן החוץ' הרי אין הוא, לדעתו, נטול שורשים רעיוניים בכלל: 'מקורה ושורשה [של הקבוצה] — הרעיון הלאומי והמוסרי, שהביא את כל התנועה החלוצית העובדת לארץ המולדת'.⁵¹ יוסף בוסל היה, לכל הדעות, האישיות המרכזית בעיצוב דמותה ומחשבתה החברתית של הקבוצה שקמה על אדמת כנרת — החל בימיה בחווה בכנרת, דרך ימי הקומונה החדרתית במושבה ועד לכינונה של דגניה כקבוצת-קבע. יעידו על כך זכרונותיהם של חבריו לדרך באותן שנים, ובהם תנחום⁵² ויוסף ברץ. על ימי הקומונה בחדרה סיפר ברץ:

הוא היה בדרך כלל הפותח והמסיים בשיחה. הוא שלט בכוח הריכוז ובכיטוי המחשבה... פתאום מופיע יוסף ובתנופת-יד אחת, בשטף רב ובבהירות מיוחדת הוא מבטא את כל מה שהצטבר... רעיון שקבע לו מקום במחשבת יוסף לא בטל מעולם, מוכרת היה להתגשם, אם גם באיחור זמן. וכוחו היה בזה, שהיה מקדים אותנו בכל דבר ודבר. כל רעיון היה מקדים להבשיל אצל ההרבה אכזביות יוצרים יותר מאשר אצלנו.⁵³

ומכאן ואילך — תיאור השיחות על 'קומונה' כרעיון מרכזי. אין תימה על כן שחיותה בוסל עמדה על כך בזכרונותיה על ימי הקומונה בחדרה:

השפעתו על החברים הקרובים והרחוקים היתה רבה ומכרעת; הוא היה המורה לעברית, ליהדות ולסדר-חיים חדשים. כאן בית יוצר לרעיון הקבוצה.⁵⁴

ועל הימים שלפני-כן בכנרת:

עוד בכנרת התחיל לחלום את חלום החיים המשותפים והדיק בחזונו גם את חבריו; בינם לבין עצמם משוחחים החברים על מחשבותיהם ומאוויהם ליצור את החברה, את העבודה, את העדה, את הקבוצה...⁵⁵

50 ש.ם. 51 ש.ם.

52 ראה זכרונותיו של תנחום על 'בוסל: ספר תנחום (לעיל, הערה 24); וכן: לעיל, הערה 33.

53 ראה לעיל, הערה 45.

54 פרקי חיים, ספר בוסל (לעיל, הערה 34), עמ' 293. 55 ש.ם.

אבל מעניין שבאותו חיבור ייחסה חיותה את ראשית חלום השיתוף לימים הראשונים בפתח-תקוה, כאשר בוסל היה עדיין פועל שכיר — אמנם הוא שומר לפי שעה את הרעיונות האלה לעצמו — וכנראה בשיחה עם חברתו,

יוסף מתחיל לרקום את חלום השיתוף.

מכל פגישה, מכל מגע הוא לומד ומסיק מסקנות, אך הכל בצניעות ובקול דממה דקה. עדיין לא בא הזמן לגלות את המחשבה ולהתחיל במעשה. לפי שעה צריך אדם בא"י לעבודה, וזו בעיה קשה...⁵⁶

יוסף בוסל עצמו עמד על המטרות של הקמת הקבוצה בשנת תרע"ט, בוויכוח על דרכי ההתיישבות. פירוט המטרות הסתכם, לדבריו, כדלקמן:

- א. לכבוש עבודה — בלי בעלים וכלי משגיחים, כיבוש שיש בו משום גאולת הארץ וגאולת העבודה גם יחד;
- ב. לתת דוגמה בעבודה — כל העבודות שמסביב התנהלו באופן פרימיטיבי, והאדם בן התרבות נהפך בה לפרא; הקבוצה באה לתת עבודה מקולטרת, מודרנית;
- ג. לתת אפשרות [לחדשים] להסתגל לעבודה שהיא קשה מאד;
- ד. לכבוש מקומות חדשים, דבר שעלה בקושי רב בימי המשטר הטורקי;
- ה. ולבסוף, גולת הכותרת של הקבוצה: ליצור על ידיה אפשרות, שנהיה בעצמנו הריגולטורים של חיינו, לברוא חיים של שיויון במובן הכלכלי וחיים של שיויון בין החברים והחברות...⁵⁷

מסדרם של דברים אלה אפשר לכאורה ללמוד שהמטרה של יצירת חיי חברה חדשים היתה האחרונה בחשיבות, אבל אפשר גם להניח ש'אחרון-אחרון חביב' ובעיקר להסתמך על הניב 'גולת הכותרת' המיוחסת למטרה זו.

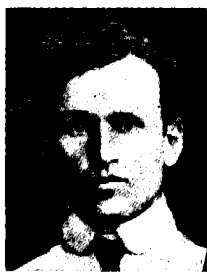
קבוצת 'עבודה'

דגניה א' מובאת כדוגמה לקבוצה שלא היתה ניסיון בלבד, זכתה לקיום רצוף מן הקומונה ועד להיותה קבוצת התיישבות קבועה, שהפסיקה את מסורת הנדודים והתמורות החריפות. דגניה ב' היא לכאורה בת העלייה השלישית וחבריה עלו להתיישבות של קבע בערב יום-הכיפורים תרפ"א, כעשר שנים לאחר ייסוד קבוצת דגניה. אך תולדותיה מתחילות למעשה מאז קמה קבוצת 'עבודה' ערב ימי המלחמה. ואפשר לומר שאף קבוצה זו של אנשי העלייה השנייה ידעה רציפות והתמדה, ידעה יפה את מטרותיה ומגמותיה. ראשית גיבושה חל דווקא בתנאים חברתיים קשים — כמושבות, וכימי המלחמה. ועם זאת, הקדימה את אחותה הבכורה בגיבושן של מסגרות שיתוף מקיפות.

האם אפשר ללמוד משהו מסיפור קורות ראשיתה של 'עבודה'?

56 שם, עמ' 290. 57 'במועצה החקלאית של "הפועל הצעיר"', שם, עמ' 237.

56 שם, עמ' 290.

יוסף בוסל

אנשי 'עבודה' ידעו אמנם כללית על קיומה של דגניה בצפון ושמעו על הייחוד שבחייה, אך לכלל מגע של לימוד לא הגיעו. נראה שכל מה שנתהווה בקבוצה זו היה פרי המחשבה העצמית וההתנסות הבלתי-אמצעית. מובאה מזכרונותיו של זאב (רם, סליסרכסקי) מקבילה בתוכנה לחלק מן השאלות והתשובות שבדברי אנשי דגניה:

אם יבואו וישאלו: לשם מה נוסדו הקבוצות הראשונות בארץ, מה היתה מטרתן, מהו הרעיון המרכזי אשר לשמו התקבצו — לא בנקל נוכל למצוא את התשובה הנכונה. גם לגבי קבוצתנו לא נוכל לציין שום מטרה ברורה אשר לשמה התאחדנו.⁵⁸

אבל להלן מתברר שלא היה זה מעשה ללא מחשבה תחילה — העניין היה כאילו מוכן מאליו במחשבתם של מי שהתלכדו לקבוצה או לגוף שיחופי אחר:

הצורך שראו אז פועלים בארץ ישראל להתאחד בקבוצות לא נבע מתוך החלטה קודמת בפורום ציבורי.

בתוך ציבור הפועלים היו רבים שהצטיינו במחשבה עצמית מפותחת, ולעיתים קרובות מאד נפגשה מחשבתו של האחד עם מחשבת חברו בלי דיבורים יתרים.⁵⁹

בשנות המצוקה בארץ, ובייחוד בימי המלחמה —

היתה הרגשה שצריך לחיות יחד, לסבול יחד ולקוות יחד.

וכשהיינו כבר בקבוצה באו המאוויים הכמוסים לידי ביטוי בצורת החלטות וניסוחים במגמות ישוביות וחברתיות.⁶⁰

נראה שאחד הדברים האופייניים ל'עבודה' היתה ההכרה שאין זה גוף בן-חלוף, שזו היא קבוצה קבועה, היודעת להבחין בינה לבין 'קבוצות' אחרות. מבחינת המטרות הכלליות, היישוביות, ראו אנשי 'עבודה' את חשיבות השיתוף לא רק כדרך להטבת תנאי העבודה, אלא כדרך לכיבוש העבודה כמשימה לאומית. והיתה גם משאת-נפש לכיבוש מקומות יישוב חדשים בגליל ובחורן. ומבחינה חברתית:

וכלפי פנים התכטא הכל ברצון אחד פשוט: לחיות חיים משותפים, להיות מאוחדים ככלי חברות, עזרה הדדית, יחס טוב לזולת, בית משפחה, הווי תרבותי משותף, וכל זאת במסגרת כללית של קומונה מלאה.

כלום יכול לעלות על הדעת דבר פשוט וטוב מזה?⁶¹

58 'איך נוסדה הקבוצה', דגניה ב — קורות ורשומות, חבר הקבוצות ודגניה ב' תש"ו, עמ' 148.

59 שם.

60 שם.

61 שם, עמ' 150.

ואם אלה הם דברי זכרונות שנכתבו כעבור שנים, תבוא עדות אחרת מאותן שנות בראשית של קבוצת 'עבודה'. להלן כמה שורות מתוך יומן עזבונו של שלמה קפלן. הדברים נכתבו כ"א באדר ב' התרע"ו, שנה לאחר ייסוד הקבוצה. וכך כתב על רשמיו מן האסיפה המשוחפת הראשונה של שתי הקבוצות שהתאחדו – החברים מראשון-לציון ומפתח-חקה:

כעשרים צעירים מלאי חיים התאספו בשאיפה אחת לחיות וליצור יחד חיים משותפים. במשך כל זמן האסיפה הרגשתי, שרוח הקודש מרחפת בחלל החדר. על פני כל אחד מהנאספים היתה ניכרת התמכרות שלמה כגוף ונפש לרעיון הנשגב, שאיחד את כולם, מפי כל אחד נשמעו דברים חמים, היוצאים מתוך הלב ונוכעים כולם ממקור אחד, מההכרה והשאיפה שאיחדה את כולם לחיים חדשים.⁶²

המשכו של דף היומן כולל דברים מרים על קשיים ואכזבות בחיי החברה – אך ברור שהסיבה אינה נעוצה בהיעדר שאיפות לחיי שיתוף מלאים, אלא דווקא בגלל הפער בין הציפיות לבין מציאות החיים החברתיים. שלמה קפלן היה מן הדמויות המרכזיות בחברה זו, הרבה לתבוע מן האחרים וקודם כל מעצמו. בימי מאורעות תר"ף נסע ליפו, ולאחר ימים נמצאה גופתו על שפת-הים. אין יודעים אם נספה באסון, נרצח בידי פורעים או שם קץ לחייו.

הקולקטיב בסג'רה

עד כאן על קבוצות שאין מערער על כך שעברו את השלבים השונים עד להיותן יישובי קבע קיבוציים. לא כן הקולקטיב בסג'רה. אומרים עליו שלא היה אלא ניסיון, והוא הלא התפורר ובטל כעבור תקופה קצרה יחסית לקיומו. יש המדגישים את העובדה שמלכתחילה לא התכוונו חבריו אלא לקידום תכניותיו של הארגון 'בר-גיורא'. משנשתנו התנאים או התכניות של הגוף שכוון את 'השומר' שוב לא היה קיום לקולקטיב.

חיוזק לדעה זו אפשר, לכאורה, למצוא גם בדברים של מניה שוחט, הרוח החיה בקולקטיב זה:

כאשר אירגנתי את הקולקטיב הראשון בסג'רה בסוף 1907, התרכזה שם קבוצת אנשים מלוכדת, בעלת אופי של 'אורדן' פוליטי סודי. הלך מחשבתם של חברי האורדן היה בערך כזה: הואיל ובנין המולדת יקום על ארבעת היסודות – רעיון, עבודה, כסף והגנה עצמית – הרי הם לוקחים על עצמם את התפקיד לפתח בהתמכרות ובחירוף-נפש את היסוד האחרון: את כשרון ההגנה העצמית.⁶³

ולהלן היא מסכמת: 'ההווי של הקבוצה הישראלית נוצר לא על-פי תורה מוכנה מראש, כי אם לחץ החיים והעבודה הם שיצרו אותה'.⁶⁴ אולם נראה שאין זה אלא צד אחד של הדברים. וראייה לכך דבריה במקום אחר:

62 'שנה אחת לקיום הקבוצה', שם, עמ' 151-152.

63 'השמירה בארץ', קובץ 'השומר' – תעודות, זכרונות ודבריי-הערכה כתובים בידי ותיקי 'השומר', תל-אביב תרצ"ז.

עמ' 51. 64 שם, עמ' 52.

הקבוצה התארגנה ומנתה 18 צעירים וצעירות, מחבריו של ישראל שוחט, ששאף לרכוז בגליל אחרי יסוד 'בר-ג'ורא' כדי להכשירם לתפקידי המסדר (בשבילי היה זה אך סוד), ומכמה חברים בודדים, שהיו מעונינים בעצם הנסיון של חיים ועבודה קולקטיביים...⁶⁵

מניה שוחט, 1903

לא ברור מה מספר החברים שעיקר מעיינם היה הנסיון לקיים 'חיים ועבודה קולקטיביים', אך אפשר לשרטט את תוואי דרכה של מניה שוחט אל הקמת הקולקטיב: רגישות מנעוריה כלפי אי-השוויון, ביקוש 'צורת חיים, שיהיה בה מינימום ניצול הזולת', קריאה באוטופיות של חיי שיתוף ותיאורי חייהן של קומונות דתיות, הכרת ארטלים ברוסיה, התנסות עצמית בקומונה של פעילים סוציאליסטים במינסק. ומעת בואה לארץ — שרשרת של פעולות לימוד והפקת לקח על חיי פועלים שכירים יהודים בימי העלייה הראשונה וממצב הפועלים בעלייה השנייה, בדיקת מצבה של החקלאות העברית במושבות והסקת מסקנות פרוגרמאטיות ואופראטיביות:

אנו העולים מתנועת העבודה, הסוציאליסטים, לא צריכים לקבל התישבות בנויה על יסוד של רכוש פרטי באיזו צורה שהיא.

צריך למצוא צורת התישבות חקלאית קולקטיבית מתאימה לתנאי הארץ ולעקרונות הקרן הקיימת לישראל, אשר התחילה אז לרכוש אדמות.⁶⁶

היא ניסתה לשכנע את חברי 'פועלי-ציון' ו'הפועל הצעיר' בארץ, מנהיגים יהודים בארץ ובגולה, ביקרה בקומונות של דוחכורים בארצות-הברית, אף עיכדה הצעה מפורטת לניסיון מעשי בתנאי אריסות.

לבסוף עלה בידה לקבל את הסכמתו של א' קראוזה, מנהלה של חוות סג'רה — לדברי מניה, בתנאים דומים לאלה של עבודת ה'חראת' הערבי — כשהעבודה מסודרת ומתנהלת באחריות עצמית, בהדרכתו המקצועית של קראוזה.⁶⁷ על המטרות שהציב לעצמו ה'קולקטיב' אפשר ללמוד דווקא מסקירתו של איש מן החוץ, איש יהודה, שביקר באותה שנה בגליל וסיכם את רשמיו מעל דפי 'הפועל הצעיר' בסדרת רשימות על הפועל הגלילי; גם אם חתם בשם 'בן-חור', נראה שהיה משה סמילנסקי:

בהיווסדו הציג לפניו הקולקטיב את המטרות הללו:

להיכח עד כמה מסוגלים הפועלים מצד אחד וההווה [המציאות] הארצישראלית מצד השני לאופן [צורת] פחות או יותר מורכבת של חיים בחברותא.⁶⁸

65 'דרכי ב'השומר'', ספר השומר — דברי חברים, תל-אביב תשי"ז, עמ' 388; וכן: 'הקולקטיב', נתיבי הקבוצה והקיבוץ, ליקט וערך ש' גרון, א, תל-אביב תשי"ח, עמ' 53.

66 דרכי ב'השומר', שם, עמ' 386; וכן: נתיבי הקבוצה והקיבוץ, שם, א, עמ' 49-50.

67 לעניין זה ראה גם דבריה: 'ראשית השומר וא' קראוזה', איש-האדמה — לרבי אליהו קראוזה, לחצי יובל-השנים מיום בואו לכהן כמנהל במקוה-ישראל, תל-אביב תרצ"ט, עמ' 55-57.

68 'הפועל הגלילי', הפועל הצעיר, גליון 7-8 (ניסן-אייר תרס"ח), עמ' 5-6; וראה גם: פרקי הפועל הצעיר, ג, עמ' 114; וכן: 'הקולקטיב בסג'רה', נתיבי הקבוצה והקיבוץ (לעיל, הערה 66), א, עמ' 54-55.

חוות סג'רה, 1912

ולהלן פירוט המטרות האחרות: בדיקה כלכלית של כדאיות המשק החקלאי; בדיקת יכולתו של הפועל העברי להסתגל לעבודה החקלאית; הקטנת הגרעון של החווה; הגברת האמון בכוחו של הפועל העברי.

ועל התוצאות הראשונות של חודשי קיומו של הקולקטיב הוא אמר:

לסדר את החיים החברתיים עלה לו בקושי. אף שהיה זהיר בבחירת חברים בכל זאת התגלו כבר מן הימים הראשונים חיכוכים בין החברים, ועל פי הרוב על יסודות אישיים. ורק בעמל רב יצא הקולקטיב מן המבוכה...

על יסוד נסיונם המועט חושבים חברי הקולקטיב, כי חיים קואופרטיביים הם קשים מאד, אבל אינם מעבר לגבול האפשרות. התנאי העיקרי להתחיל בזהירות רבה, קמעא קמעא, ולא לתפוס מרובה בבת אחת...⁶⁹

אשר לשאר הסעיפים — התוצאות היו חיוביות, ללא ספק. מניה שוחט סיכמה את הניסיון כדלקמן:

הנסיון החיובי בסג'רה הביא אתו כמה תוצאות חשובות:
א. התגברנו על הספקות לגבי האפשרות של חיים, יצירה ועבודה קולקטיבית בארץ ונסללה הדרך להתישבות קיבוצית;

69 ש.ם.

- ב. החיים המשותפים של החברים בסג'רה במשך השנה והמטרות המשותפות קשרו את החברים זה לזה קשר אמיץ ומתמיד.
- ג. המסגרת הקולקטיבית נתנה אפשרות לחברי כ"ג [כ"ר-ג'ורא] להתגבש...⁷⁰

אשר לסעיף הראשון דלעיל אפשר להעיר כי האמירה 'נסללה הדרך להתישבות קיבוצית' נראית מוגזמת במקצת, שהרי דרכם של ראשוני הקבוצה לא היתה סלולה כלל וכלל, ותקשה מאוד ההוכחה כי היה קו נטוי בין ה'קולקטיב' לבין ההתחלות האחרות של חיי קבוצה. ואף-על-פי-כן — עובדה היא שאנשי ה'שומר' היו בין חברי קבוצת העבודה הראשונה על אדמת אום-ג'וני וכי ריכוז ה'שומר' בתל-עדש היה מיוסד אף הוא על יסודות שיתופיים מסוימים; והן ממנו באו מייסדי כפר ה'שומר' בגליל העליון, כפר-גלעדי. אגב אורחא, דין-וחשבון של ועדת 'פועלי-ציון' מימי העלייה השלישית מצא כי דווקא בתל-עדש של הימים ההם היו סדרי חיים שיתופיים יותר מאשר בקבוצת דגניה!⁷¹

נסיים בדברים שאמר מספר שנים לאחר-מכן דוד בן-גוריון בהרצאתו על 'חברת העובדים' בוועידה השנייה של ההסתדרות. הוא עצמו עבד רק זמן קצר במסגרת ה'קולקטיב' שמטעמים שונים לא היתה לרוחו:

נסיון זה נמשך שנתיים — והצליח במידה מרובה. הוא הוכיח, שעבודה המתנהלת באחריות העובדים ובלי משגיחים מן החוץ, עולה בפריונה ובטיבה על עבודה שכירה המתנהלת על ידי אדמיניסטרציה.

זה היה הנסיון הקבוצתי הראשון שנעשה מתוך השקפה חברתית מסוימת ולשמה.⁷²

הקבוצות, שזכו להמשך רצוף של חיים ומעשים או לגילויים מיוחדים של יוזמה לאחר נסיונות ראשונים, היו אפוא פרי התלכדותם של גרעינים, ששאפו בעקיבות לכוון חיי שיתוף, לא רק כאמצעי להתגבר על קשיים ומכשולים חיצוניים אלא גם כמטרה לעצמה.

מן הממצאים שבידינו נראה שראשוני הקבוצה עלו ארצה עם נכונות או רצון לבנות בה חיים חדשים גם מבחינה חברתית, חיים של שוויון כלכלי וחברתי ושל יחסי חברות ואחוזה בין אדם לחברו. כמה מהם העידו על החלטה מוקדמת או לפחות רצון לחיות חיי-שיתוף בארץ-ישראל. ברוב המקרים תיקשה ההוכחה כי ההחלטה ללכת לחיי שיתוף באה כתוצאה ישרה מהיצמדות תחיאוריה חברתית מסוימת; אבל נראה שראשוני הקבוצה ויוזמיה לא היו מנותקים בכלל מחשיבה חברתית, מעימות עם רעיונות ודרכים לפתרון בעיות החברה. גם אם לא היו יומרות לשנות פני העולם — אורח-חייםם אותו רצו לבנות לעצמם תאם את השקפתם החברתית, שעוצבה על רקע הפעילות הרעיונית הערה בקרב טובי הדור היהודי הצעיר בשנים ההן בגולה ובארץ.

70 דרכי ב'השומר', ספר השומר (לעיל, הערה 65), עמ' 388; וגם: 'הקולקטיב', נתיבי הקבוצה והקיבוץ (לעיל, הערה 65), עמ' 53.

71 'מספר הדין-וחשבון של ועדת פועלי-ציון בא"י', האדמה, א (סיוון תר"ף), חוברת ט, עמ' 250-251.

72 'חברת העובדים', ממעמד לעם, תל-אביב 1974, עמ' 118.